

# KÖNYVISMERTETÉSEK

---

## Bevándorlások és kivándorlások Nyugat-Szlovákiában

*Migráció.* Szerk. Novák Veronika,  
Dunaszerdahely, 2001, Liliium Aurum, 207 old.

A Pázmány Péter Tudományos Társaság több más szervezettel és intézménnyel együttműködésben 2000 szeptemberében konferenciát rendezett a migráció kérdéséről Vágsellyén. Az ott elhangzott előadásokat adja közre a kötet.

A rövid bevezetőben a szerkesztő definiálja a migráció fogalmát. E szerint: „A migráció szó alatt a konferencia és kiállítás szervezői a lakosság lakhelyének állandó vagy ideiglenes megváltozását értették, tekintet nélkül arra, hogy a lakóhely elhagyása önkéntes vagy kényszerű volt.” Fontos megjegyezni, hogy – mint ez a bevezetőből is, de főleg a tanulmányok alapján kiderül – a kérdéssel nem általában, hanem Nyugat-Szlovákia, pontosabban főleg a Csallóköz és a Mátjusföld vonatkozásában foglalkoznak. A továbbiakban érdemes áttekinteni vázlatosan az egyes tanulmányok legfontosabb megállapításait.

Az első tanulmány (*Horváthová Margita*) a német betelepítések több hullámával foglalkozik a különböző régiókban: az első a 12–14. századra tehető, az utolsó pedig a 19. századra. Megdöbbentő, hogy az 1930-ban 150 ezres német kisebbség (Szlovákia lakosságának 4,5%-a) 1991-re 5629 személyre csökkent. Ezek után a tanulmány sorba veszi a tárgyalt régió egyes községeit, történetüket, a németek bevándorlását és arányuk változásait. A szóban forgó községek: Csölle, Misérd, Dénesd, Vekernye, Főrév, Püspöki, Ligetfalu, Horvátjárfalu, Dunacsúr, Oroszvár. Végül szó van arról, hogy a 2. világháború, a Benes-i törvények után hogyan változott a németek száma Szlovákiában, illetve hova vándoroltak ki. E szerint mintegy 80 ezren az NSZK-ba,

15 ezren Ausztriába és kb. 5 ezren az USA-ba, Kanadába kerültek. A későbbiekben még egy tanulmány (*Nagy Hildegarda*) foglalkozik a II. József alatt történt német és általában más nemzetiségek betelepítésével a török idők után (erre *Tóth Béla* tanulmánya is kitér).

A horvátok beáramlása (*Jozef Klacka* tanulmánya) Nyugat-Szlovákiában főleg a XVI. századra tehető, amikor is a török hódítások következtében dél felől a lakosság egyre északabbra húzódott. Számuk meglehetősen bizonytalan, a tanulmányban 100 és 400 ezer közötti horvát bevándorló szerepel. Ezek 115 helységben oszlottak el, mintegy 30-ban a lakosság többségét alkotva. Beolvadásuk azonban hamar, már a 17. században megindult, amely a későbbiekben csak erősödött. A 20. század elején Pozsony megyében már csak 2111 lakos vallotta magát horvátnak. Itt kell megemlíteni, kicsit zavaró, hogy egyes tanulmányok az adatokat csak egy megyére, mások egyes megyékre, ismét mások egész Szlovákiára vannak megadva.

A Cseh Korona országaiból a 16–19. század folyamán politikai és vallási okokból vándoroltak be Pozsony és Nyitra megye területére (*Ivan Mrva* tanulmánya). A 16. század közepén ezek anabaptisták, illetve újkeresztények voltak, akik az olmützi morva országgyűlés határozata után érkeztek. Ezeket hívták habánoknak. Több hullámban Bethlen Gábor engedte őket letelepedni Nyugat-Szlovákiában, de kétszeres adót kellett fizetniük, mint a zsidóknak. A török kiűzése után a magyar mágnások morvaországi jobbágyokat igyekeztek telepíteni elnéptelenedett földjeikre, amely ellen a morva rendek tiltakoztak. Később – a hétéves háború után – is volt egy bevándorlási hullám. 1849 után és 1918 után a csehek és morvák, mint hivatalnokok érkeztek. Meg kell jegyeznünk, hogy a csehek és a morvák viszonylag hamar beolvadtak a szlovákságba, amihez nyilván nagyban hozzájárult a nagyfokú nyelvi és etnikai rokonság, gyakorlatilag azonosság.

Különös figyelmet érdemel éppen a 20. századi szomorú események miatt a zsidók betelepülésére vonatkozó tanulmány (*Weinbergerová Mária*). Az első hullámok már a 10–11. században érkeztek Ausztriából, továbbá Francia-, Olasz- és Németországból. Bár bizonyos korlátozásoknak ki voltak téve, de kétségtelenül helyzetük itt kedvezőbb volt, mint Európa más országaiban. A törökök kiűzése után már nemcsak nyugatról, de keletről is érkeztek zsidó bevándorlók. II. József alatt német vezetéknevet kellett választaniuk, míg 1848 után a magyarsághoz való asszimilációjuk biztosította érvényesülésüket. A kiegyezés korában egyes helységekben a lakosság többségét alkották Nyugat-Szlovákiában (pl. Dunaszerdahely, Vágújhely). A 20. század 30-as

éveinek végén kezdődött a zsidók korlátozása és 1942. március 26-án indult el az első transzport. A továbbiakban a tanulmány röviden foglalkozik mintegy húsz helység, illetve járás és ezek esetében a hitközségek történetével.

A következő két tanulmány (*Arne B. Mann és Novák Veronika*) a romák történetével foglalkozik a Csallóközben, illetve Nyugat-Szlovákiában. Érdekes megjegyezni, hogy míg például az „oláh” nemzetiség megjelölést nem egyszer megtaláljuk a könyv különböző tanulmányaiban, a „zsidót” pedig kizárólagosan, addig a „cigány” szó még véletlenül sem fordul elő. A romák a 14. századból a Duna-völgyén át jutottak indiai őshazájukból Nyugat-Európába. Bizáncban már a 11. században felbukkantak. A Csallóközben a 16. században, mint kovácsokról vannak adatok. A 17. század folyamán Nyugat-Európából áramlanak visszafelé, ahol üldözték őket. Mária Terézia és II. József, de egyes földesurak és városok is korlátozták őket, mások viszont bizonyos kedvezményeket is nyújtottak. A 19. század végére Nyugat-Szlovákiában a romák szinte teljes számban letelepedtek és különböző kovács munkákkal, agyagmégmunkálással, kötélmunkákkal és kosárfonással, valamint muzsikálással foglalkoztak. Életszínvonaluk magasabb, mint az északi megyékben élőké. A második világháború alatt a zsidókhöz hasonló üldözésnek voltak kitéve. Az 1991-es népszámlálás keretében 80 ezren vallották magukat romának Szlovákiában, a többiek délen inkább magyarnak, északon pedig szlováknak. Az elmúlt századok folyamán egyes főurak, főúri családok megkülönböztett módon pártolták a romákat és különféle kiváltságleveleket adtak ki részükre. E tekintetben különösen kitűntek az Eszterházyak. Novák Veronika tanulmánya tizenegy erre vonatkozó iratot közöl fordításban.

A következő tanulmányok a kivándorlással foglalkoznak. Mindenekelőtt a Mátjusföldről a török uralom alól felszabadult déli Krassó megyébe történő áttelepítésről van szó *Novák Veronika* tanulmányában. A tanulmány végén névsorok is olvashatók.

*Gál Margit* munkája a legnevezetesebb kivándorlási hullámmal, az amerikaiakkal foglalkozik, és pedig konkrétan a galántai és a vágsellyei járásból. A mozgatórugók elsősorban gazdasági és szociális okok voltak. Az útlevel különben csak 1903 óta kötelező. Magyarországról mintegy 1,8 millióan vándoroltak ki összesen és mintegy egynegyedük tért haza. A tanulmányhoz részletes táblázatok csatlakoznak az egyes nyugat-szlovákiai községekből kivándoroltak neveivel és azoknak a kikötőknek a megjelölésével, amelyekben hajóra szálltak.

Az utolsó két tanulmány az 1919-es csehszlovák földreformmal (*Eva Vrabcová*), illetve a második világháború utáni lakosságcserével foglalkozik

(*Bukovszky László*). A szóban forgó földreform elsősorban a magyar nagybirtokokat számolta fel. A földreform rendszerint a Csallóközt érintette. A reform során főleg a meglévő községek mellé telepeket hoztak létre, 1934 végéig összesen 56-ot.

A lakosságcsere homogén csehszlovák nemzetállamot kívánt megteremteni. Végül is minden propaganda és praktika ellenére ezt a célt nem sikerült elérni: 76616 magyar települt át Szlovákiából és 60257 szlovák Magyarországról. Az egész folyamat 1947. április 7-én kezdődött az első szlovákiai magyar csoport bevagonírozásával és 1948 decemberében ért véget.

Megállapíthatjuk, hogy a tanulmánykötet kétségtávolul hozzájárul a Szlovákia egy részén ezer éven keresztül folyt migráció körülményeinek jobb megismeréséhez.

*Berényi Dénes*

## Betekintés a narratív identitás módszertanába

Ruth Wodak (szerk.) *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh, UP, 1999

### *Elméleti háttér, módszertan*

A kritikai diskurzus-elemzés (KDE) a társadalomtudományok egyik meglehetősen új és egyben dinamikusan fejlődő interdiszciplináris területe. Az edinburghi egyetem vállalta fel azt a feladatot, hogy egy könyvsorozatot indít, mely összefoglalja az alig 20–30 éve művelt tudományág legújabb eredményeit, teret adva ezzel egy széleskörű nemzetközi együttműködésnek, és egyben lehetőséget is teremt mind a metodológiai, mind a tartalmi kérdések együttes tovább gondolására, tovább fejlesztésére.

Így kerülhetett az osztrák nemzeti identitást tárgyaló „*The Discursive Construction of National Identity*” című könyv a szélesebb (angol nyelvű)

tudományos olvasóközönség elé, és így válhatott ismertté az osztrák társadalomtudományosság egyik fontos és jelentős eredményeket felmutató kutatócsoportja, a Bécsi Egyetem Alkalmazott Nyelvészet Tanszéke.

A kritikai diskurzelemzés (Critical Discourse Analysis CDA) (ki)alakulása különböző iskolák és hagyományok mentén zajlik, milyensége mindig függ attól, hogy az adott kutatócsoport mely tudományterületeket, megközelítési módokat hangsúlyozza, helyezi előtérbe. Az előfeltevés azonban mindannyiuknál közös: abból indulnak ki, hogy a poszt-indusztriális társadalmakban a kirekesztés, az alávettség meghatározó társadalmi jelenségek, melyeket részben a különféle diskurzusok (politikai, média, mindennapi stb.) teremtenek meg, illetve reprodukálnak. A kritikai diskurzelemzést művelők „elkötelezettek”, céljuk ezeknek a kirekesztő hatalmi mechanizmusoknak a feltárása és ezek elszenvedőinek az emancipálása.

A bécsi csoport szociolingvisztikai indíttatású elemzéseit folyamatosan egészítette ki filozófiai és szociológiai elméletekkel, és jutott el a „diskurzus történeti” (discourse-historical) megközelítésig. Ennek legfőbb célja, hogy a diskurzív eseményeket változásaikban tudják vizsgálni.

A KDE kétféle módon közelít a diskurzusokhoz: vagy a diskurzus belső, tehát nyelvi eszközeit, formáit és szerkezetét vizsgálja abból a szempontból, hogy azok hogyan viszonyulnak a konkrét nyelvi alkalmazáshoz, vagy a diskurzív megszólalás és a politikai, intézményi struktúrák közötti kölcsönös kapcsolatot elemzi. A Ruth Wodak vezette csoport ezen második módon tárgyalja a nemzeti identitás kérdését, ugyanis ez a megközelítés teszi lehetővé, hogy a diskurzív eseményen és a nyelvin túli társadalmi meghatározottságok összefüggéseit elemezni tudja, illetve más tudományágak elemzési módszereit is alkalmazhassa.

A KDE módszertani, elméleti hátterének rövid kifejtésén túl a nemzeti identitás vizsgálatokor szükséges az „identitás”, „nemzeti identitás” fogalmait is körüljárni. A szerzők az identitás filozófiai majd társadalomtudományi megközelítéseit mutatják be, ezután a nemzetfogalom különböző elméleteinek a szemléltetésével jutnak el a nemzeti identitás azon meghatározásához, mely megfelelő analitikus eszközök segítségével elemezhetővé válik.

Az identitás ricoeur-i koncepciójából a narratív identitás meghatározása elsődlegesen fontos a nemzeti identitás diskurzus-elemzéséhez. A narratív identitás a Ricoeur által „azonosság”-ként (*idem*) és „egyéniség”-ként (*ipse*) megfogalmazott identitás részek között kapcsolatot megteremtő folyamat. Egyszerűsítve, a változás és állandóság diszharmonijából adódó eltéréseket

egyenlíti ki, vagy kerekíti egy harmonikus, egységes narratívává a folytonos interpretálás/újra interpretálás és elrendezés/újra elrendezés segítségével.

A Ricoeur-i filozófiai identitás meghatározás azonban a kollektív identitások, így a nemzeti identitás meghatározásánál nem tud megfelelő elméleti keretet adni. A társadalomtudományokban a kollektív identitást kétféleképpen szokták megragadni: vagy az egyént veszik alapul, akire különféle társadalmi meghatározottságokat, attribútumokat testálnak (kor, nem, osztály, foglalkozás stb.), vagy az identitás valamely társadalmi csoport meghatározására szolgál, melyben az egyén nem jelenik meg mint önálló entitás. Mindkét kollektív identitás külsőleg meghatározott.

Jelen világunk és társadalmaink egyik meghatározó jelensége az identitások összetettsége és többrétűsége (*multiple identity*). A többféle csoporthoz tartozás felismerésének felerősödése szükségszerűen hozta magával ezt az állapotot. A jelenség, mellyel szemben állunk figyelemre méltó abból a szempontból, hogy a nemzeti identitás „erőszakos” érvényre juttatása (tehát a különféle partikuláris különbségek háttérbe szorítása manipulatív, politikai eszközök segítségével) sokáig úgy tűnt végérvényesen diadalra jutott. Mára azonban újra a partikularizmusok felé haladunk. Egységes nemzeti diskurzusról és ebből adódóan egységes nemzeti identitásról nem beszélhetünk (és valószínűleg soha nem is beszélhettünk a „nagy nemzeti narratívák” ellenére sem). A nemzeti identitás – hasonlóan más identitásokhoz – egyéni választás során az egyén társadalmi helyzetének, politikai irányultságának stb. függvényében alakul, konstruálódik meg. A kutatócsoport ezt az adottságot figyelembe véve a nemzettel kapcsolatos diskurzusokat és a nemzeti identitásokat három szinten vizsgálja: a nyilvános, a fél-nyilvános és nem nyilvános szinteken. Arra kíváncsiak, hogy ezek a szintek milyen módon befolyásolják egymást, hogyan rekontextualizálódik a nemzeti diskurzus az egyes nyilvánosságokban és végül hogyan és milyen nemzeti identitások alakulnak ki.

A nemzet, a nemzetfogalom kialakulásának számos jól ismert megközelítése van. Az államnemzet és a kultúrnemzet dichotóm szétválasztása a nemzetek kialakulásának hagyományos és ma már elavultnak tartott eszköze. Ennek ellenére ezeknek a fogalmaknak az elemei fontos részeit képezik a nemzeti identitásnak, ezek az elemek valamilyen formában, eltérő arányban de fellelhetőek a nemzeti identitásban. Ilyen például a magas kultúráról alkotott fogalmak, a nyelv, vagy a nemzet, mint a közös akarat megnyilvánulása stb. Tehát a nemzetfogalom elméleti keretének kialakítása során ugyan nem használjuk

ezt a felosztást, ugyanakkor az elemzés során bizonyos elemeit nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az andersoni „elképzelt közösség” (*imagined community*) tekinthető a legáltalánosabban elfogadott (tudományos) nemzet-megközelítésnek. A nemzet kialakulása, egy kulturálisan „egységes” közösség létrejötte diskurzív úton ment végbe (és megy végbe) melynek végterméke egy, a tudatban létező konstrukció. Az újabb megfogalmazások erősen kötődnek a kultúra mai értelmezéséhez is, mely – eltérően a Kulturnation 19. századból eredő kultúra fel fogásától – a kultúrát és a szűkebben vett nemzeti kultúrát egy szimbólumrendszerként kezeli, amivel azonosulni lehet. Az újra és újra meg- és átfogalmazott és újra értelmezett rendszer az amúgy „kulturális hibrid” modern nemzetek polgárai számára nyújt jelentést (Stuart Hall). Ezt nevezzük narrációnak. A nemzet, a nemzeti kultúra tehát egy narráció terméke. Ezeknek a narrációknak különféle célkitűzései, stratégiái vannak. Stuart Hall és Leszek Kolakowski szerint a következő elemek alkotják ezt a stratégiát: kapcsolatteremtés történelmi események, szimbólumok, stb. között, melyek a nemzet sorsát alkotják. A nemzet eredetét, jellegét illetve tradícióit értelmezik. Ezen kívül jelen és jövő orientáltak, hiszen a nemzet elsődleges célja, hogy az egyéni létezésen túlmutatva az örökkévalóság irányába mutasson. Ebből az empirikus kutatás számára a legfontosabb, hogy a nemzeti identitás diskurzív konstruálása során az időbeliség (múlt, jelen, jövő), illetve a térbeliség lesznek a meghatározó elemek.

Felmerül a kérdés, hogy a nemzeti identitás miért meghatározó az egyén számára, mi motiválja, hogy ezeket a diskurzusokat reprodukálja saját maga számára. Természetesen a szocializáció a legkézenfekvőbb magyarázat a kérdésre, ugyanis a szocializációs folyamat során interiorizáljuk azokat a közös elképzeléseket, véleményeket, melyek a nemzeti identitás részét képezik. Ugyancsak ekkor fejlesztünk ki hasonló viselkedési formákat. Ezt szokták a legújabb kutatások során a bourdieu-i habitusnak nevezni, mely magában foglalja mind a mentális szinten, mind az érzelmi illetve viselkedési szinten megjelenő hasonlatosságokat. A habitus fogalmát sokszor keverik a „nemzet karakter” fogalmával, ami a habitussal ellentétben csak tudati és esetleg emotív szinten létezik, és a viselkedésre nincs hatással.

Összefoglalva, az egyének nemzeti identitása társadalmi viselkedésekben manifesztálódik, melyek közül a diskurzus az egyik. Ezeket az állam, a politika, a média és a mindennapi gyakorlat alakítják.

Módszertani szempontból, mint már utaltunk rá, különféle megközelítéseket alkalmaznak a kutatók. Három dimenzió mentén történik az elemzés: először a tartalom, majd a stratégiák, harmadszor pedig a megvalósítás eszközeire és formáira irányul a figyelem.

A tartalmi elemzés azt vizsgálja, hogy hogyan konstruálódik meg a „homo Austriacus”, milyen módon fogalmazódik meg a közös múlt, a közös kultúra, a politikai jelen és jövő, illetve mi értendő a „nemzeti test” alatt.

A stratégiai az elérendő cél megvalósulására irányuló tudatos cselekvést jelöli, mely értelemszerűen leginkább a politikai diskurzusokban érhető tetten, míg a csoportos illetve egyéni diskurzusokban csak elvétve. Különböző stratégiákat különböztetünk meg, mint például a konstruáló stratégia, mely a nemzeti identitást az egység, a szolidaritás vagy a másiktól elkülönülés hangsúlyozásával teremti meg; vagy a fenntartás stratégiája, mely reprodukálja a fenyegetett identitást; vagy a transzformáció stratégiája mely a meglévő nemzeti identitás bizonyos elemeit változtatja meg; vagy a destrukció stratégiája mely bizonyos elemek kioltására törekszik.

A megvalósítás eszközei és formái a nyelvi eszközöket vizsgálja, úgy mint a metonímia, a szinechdoché vagy a megszemélyesítés használata. Azt is megnézi, hogy a többes szám első személy alkalmazása hogyan alakul a különböző szövegekörnyezetekben.

### *Az osztrák identitásról: a szakirodalom*

A kutatás 1996-ban zajlott, abban az időszakban, amikor az osztrák nemzet életében jelentős változások történtek. Ausztria 1995-ben lett az EU tagja, mely sok szempontból megváltoztatta az önmagáról és főként az osztrák identitás számára fontos geopolitikai helyzetről (semlegesség, közép-európaiság) kialakult képét. Ezen kívül 1995-ben ünnepelték a második köztársaság 50. évfordulóját, 1996-ban pedig az osztrák millennium volt soron (ugyanis egy 996-os dokumentumban lelehető fel először az osztrák megnevezés).

Ez az év egy olyan politikai és történelmi pillanat, mely a nemzeti identitás vizsgálatához ideális: egyszerre van jelen a változás és a történelmi (mitikus) múltból táplálkozó állandóság iránti vágy.

Az osztrák nemzet, illetve nemzeti identitás kutatása elsősorban történelmi munkákra szorítkozik, ahol is az elsődleges cél a független és önálló nemzeti tudat léteinek bizonyítása. Ezekből a munkákból természetesen hiányzik a mindennapok társadalomtörténetének vizsgálata. A konszenzusos oszt-



rák történetírás szerint Ausztria egy megkésett nemzet, mely igazi életét 1945 után kezdte meg. Fontos fejezet a nemzet életében a Nemzeti Szocializmus elleni küzdelem. Az osztrák identitás legproblematicusabb pontja a Németországhoz, a németiséghez, illetve a német nyelvhez való viszonya. Mivel a legfőbb történetírói szempont az önálló „osztrákság” megfogalmazása, a Kulturnation fogalmát csak nagyon kevés tudós fogadja el. Ennek ellenére az államnemzet fogalmával sem tudják Ausztriát kielégítően leírni, és a kulturális nemzet fogalmának bizonyos elemei sokszor belekeverednek a megfogalmazásokba és ezzel egy fogalmi zűrzavart eredményeznek pl. akkor, amikor a politikai és kulturális identitások szétválaszthatatlanságáról beszélnek.

Nincs egyetértés abban, hogy honnan eredeztethető az osztrák nemzet. Van olyan elképzelés, mely a 15–16. századi osztrák tartományokig nyúlik vissza. Jellemzőbb azonban, hogy vagy a 19. századba helyezik, vagy a Nemzeti Szocializmus elleni küzdelemben ragadják meg az önálló osztrák tudat kialakulását. A nemzet fontos dátumai a fent említett osztrák millennium (996), az első köztársaság (1918–34), a második köztársaság (1945), a független és semleges Ausztria végleges elismerése (1955).

A legmeghatározóbb nemzeti identitás elemek közé tartozik a második köztársaság iránti büszkeség (társadalmi béke, szociális biztonság, federalizmus stb.). Ehhez kapcsolódóan sokáig a legmeghatározóbb pillér a semlegesség volt. A „homo Austriacus” önképéhez pedig a barátságosság, az élet élvezete és néha a túlzott könnyelműség tartoznak.

A németekhez való problematikus viszony egyrészt adódik a nyelvi kérdésből, másrészt a Nemzeti Szocializmushoz és a nácizmushoz való viszonyulásból. Az osztrák identitásban jelen van egy németellenesség (az osztrákok másféle emberek) és az osztrák német nyelv elkülönülése. A nemzeti tudat szintjén pedig úgy különböztetik meg az osztrákot a némettől, hogy annak kialakulását a szláv népekkel szemben történőnek tartják. Ezen kívül az osztrák (főként a monarchiabeli) kulturális alkotások, eredmények fontosak.

A náci múlthoz való viszonyulás Ausztriában nagyon összetett. Először is a háború után nem történt meg a volt nácik bíróság elé állítása, volt SS tisztek még állami nyugdíjban is részesültek. A náci bűnökért fokozatosan a németeket tették felelőssé, és kialakult az áldozat mítosza. Ez csak nagyon lassan változott, és először a 80-as évek végén történt meg, hogy Vranitzky kancellár egy nyilatkozatában kimondta: Ausztria áldozat és kollaboráns is volt egyben. A Nemzeti Szocializmus valódi áldozatainak nyilvános

megkövetése azonban még ezzel sem történt meg, illetve még ennél is beszédesebb, hogy a kártérítés során csak az állam által „rászoruló”-nak ítélteteket vették figyelembe.

### *Az elemzés szintjei*

#### *Nyilvános szint (politikai beszédek)*

A politikai beszédek elemzésekor ki kell emelni, hogy a különböző politikai szereplők különböző érdekeket képviselnek, eltérő a viszonyuk a nemzeti identitáshoz és a nemzet kérdéséhez. A legnyilvánvalóbb példa a szövetségi elnök és a szövetségi kancellár közötti különbség. Az elnök, a nép hangjaként az egység megteremtésére törekszik, míg a kancellár megteheti, hogy hangot ad a nemzeten belüli különbözőségeknek. Ezen túlmenően a beszéd elhangzásának helyszíne illetve a közönség összetétele is tartalmi változásokat eredményezhet a szöveg megfogalmazásában.

A tartalmi elemzésekből kiderült, hogy a Kulturnation és a Staatsnation elemei egyaránt jelen vannak a beszédekben és főként a kontextus határozta meg, hogy egyik vagy másik elemei kerültek előtérbe.

A közös múlt a millennium, az 1945 utáni osztrák újjászületés és az 1955-ös osztrák függetlenség köré csoportosulva bontakozik ki, míg a Nemzeti Szocializmus elleni osztrák ellenállás elemei hiányoznak a megfogalmazásokból. A náci múlt a politikusok tematizálásában úgy jelenik meg, mint „egy történelmi lecke, melyből tanulni kell”. A „mi” ebben az esetben nagyon bizonytalanul van jelen, nem tudjuk ki is értendő ide. Ezen kívül az áldozatokat nem említik meg az osztrák náciizmus tárgyalásakor, ezzel újabb kérdőjeleket hagyva az értelmezés számára. A náci bűnöket sokszor trivializálják és relativizálják a politikusok. Az általánosan felvázolható kép ezzel kapcsolatban az áldozat és a kollaboráns szerepkörének együttes emlegetése, melyek a legtermészetesebb módon kapcsolódnak össze. Az Európai Unió tagssággal fellépő általános identitás válságot, a nemzeti identitás elvesztésétől való félelmet a politikusok lebecsülik. A semlegesség, mely mint utaltunk rá a legutóbbi időkig a 45 utáni osztrák azonosságtudatban meghatározó szerepet töltött be, mára lényegében a politikusi beszédekben meg sem említődik, kizárólag a Zöldek használják továbbra is.

*Fél-nyilvános szint (fókuszcsoport beszélgetések),  
nem-nyilvános szint (interjúk)*

A kutatás arra keresi a választ, hogy a nemzeti identitás mint mentális konstrukció hogyan jelenik meg a különböző diskurzív folyamatokban. Abból a feltételezésből indult ki, hogy a nemzeti identitás diskurzusokon keresztül teremthető meg, illetve ezeken keresztül értelmeződik újra. A politikai szint vizsgálata adhat egy bizonyos képet arról, hogy milyen értelmezéseket nyernek a nemzeti identitás különböző elemei, azonban azt, hogy ezek milyen hatással vannak az emberek tudatára, csak a kutatócsoport által alkalmazott csoport-beszélgetések, illetve interjúk során tudhatjuk meg. Az elméleti előfeltevések sorába tartozik az is, hogy az elit diskurzusai és a mindennapi diskurzusok reciprok viszonyban vannak egymással. Ez lényegében egy folyamat, amit az intertextualitás illetve a rekontextualizás fogalmaival közelíthetünk meg. Ennek fényében a politikai beszédek, a csoport-beszélgetések és interjúk elemzése képet adhat a fent leírt folyamatokról.

Az államnemzet, illetve kultúrnemzet fogalompár megjelenéséről az mondható el, hogy míg a politikai beszédekben gyakrabban fordulnak elő az államnemzethez kapcsolódó fogalmak, addig a csoportos beszélgetések és az interjúk során a kultúrnemzethez köthető fogalmak voltak túlsúlyban a nemzet meghatározása során. Az osztrák etnikum került előtérbe (az állampolgárral szemben), melyet egyébként a monarchiabeli olvasztótégelyből eredeztettek a megkérdezettek. Alapvetően megfigyelhető volt, hogy minél informálisabb lett a légkör (tehát amikor már csoport kontroll sem volt, hanem csak az egyén és az interjúkészítő) annál inkább az etnikai, esszencialista megfogalmazások lettek dominánsak.

A regionális eltérések kiemelése hasonlóságot mutatott a három szint elemzésekor. Mind a politikai, mind a másik két szinten meghatározónak mutatózó elemként szerepelt a regionális azonosságtudat.

A nemzetben belüli különbségek, tehát a társadalom heterogenitásából adódó sajátosságok nem jelennek meg markánsan a politikai szinten, míg a másik két szinten úgy találták az elemzők, hogy az identitás fontos részét képezik. Ennek ellenére az országban élő külföldiektől az integrációt, az osztrák kulturális és társadalmi normákhoz való igazodást várják el. A nyilvános politikai beszédekben az Ausztriában élő idegenek elleni beszédmód tabunak számít. A fél-nyilvános és a nem nyilvános szféra politikai szinttel való találkozás ezen a kérdéskörön belül abban ragadható meg, hogy a vizsgálatban részt-

vevők zömében tisztában voltak azzal, hogy az idegenek iránti ellenérzések nyílt kifejezése nem „helyes”.

Németországhoz, illetve a németiséghez való viszony vizsgálatakor is megfigyelhetők voltak különbségek a politikai és a magán szinten. A politikusok elsősorban az osztrák kulturális és gazdasági függetlenséget hangsúlyozzák, míg a kis nyilvánosság és a helyi szinten elsősorban érzelmi igényként merül fel az elkülönülés. A különbségeket legtöbb esetben nem tudták pontosan megfogalmazni a vizsgálatban résztvevők. Annyi mindenestre kiderült, hogy az osztrák emberek úgy tartják magukról, hogy ők sokkal népszerűbbek bármely külföldi szemében mint a németek.

A „homo Austriacus” a mai politikai beszédekben az államhoz kötődő fogalmakkal jelenik meg. A közgondolkodás ehhez képest le van maradva, hiszen itt elsősorban a háború utáni politikai diskurzusokra jellemző kulturálisan meghatározott jegyekkel írják le az osztrák embert.

A múlthoz való viszony tárgyalása során a náci időszakhoz való viszony tárgyalása elsődleges fontosságú. A politikai szinten a politikusok elismerik, hogy ezzel az időszakkal foglalkozni kell, fel kell dolgozni. Ennek ellenére, mint azt említettük az áldozat és a kollaboráns értelmezések kibogozhatatlannul és értelmezhetetlenül összegabalyodnak. Talán ennek köszönhető, hogy a csoportok résztvevői és az interjú alanyok egyrészt azt hangsúlyozták, hogy ezt a témát túl sokáig elhallgatták, másrészt azt is megemlégtették, hogy a náci bűnösséget sokszor eltúlozzák és politikusok lejárására használják.

Az áldozatok kompenzálásával kapcsolatban jellemző volt, hogy az emberek szkeptikusak voltak arra vonatkozólag, hogy az államnak a morális kötelességén túl kell-e anyagilag is támogatnia az áldozatokat.

Összességében elmondható, hogy az osztrák náciizmus a kollektív emlékezetben nagyon kis helyet foglal el, leginkább az elkerülés technikája jellemzi az egyéni stratégiákat. Az osztrák semlegesség, mint az identitás egyik, korábban meghatározó eleme az egyéni szinten teljesen tükrözi a politikai diskurzusokat.

*Vidra Zsuzsanna*

## Úton a megértés felé

*Viszolygás a várostól – A szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról* (Regio könyvek, Budapest, 2002, 194 old.)

A jugoszláviai válság, és annak tragikus fordulatai egyszerre átmótózták és borzasztották el a független megfigyelőket, sőt a jugoszláviai értelmiségiek is értetlenül szemlélték az eseményeket. Ritka kivételektől eltekintve, nem is sejtették, hogyan és hova „eszkalálódik” majd a válság, és amikor már teljes intenzitással zajlott a háború, nem értették az egészet. Azonban ez a kötet is bizonyítja, hogy a szerb értelmiség egy része nem áll teljesen értetlenül a történetek előtt. Az olvasó pedig egymás mellett, után olvasva a tanulmányokat szintén azt tapasztalhatja, hogy tanulmányról tanulmányra egy lépést tett a megértés felé. Mindez azt jelenti, hogy a történetek nem a gonosz fátum, a kivételes szerencsétlenség, a sors megérthetetlen következménye, hanem a valóságban vizsgálható és megérthető és nem az emberfeletti szférákban játszódó folyamat eredménye. Ha szemre vesszük azokat a tényezőket, amelyek a történéseket alakították, reális képünk lehet. A szemrevételezést elősegítendő a válság különböző szakaszaiban értő és helyenként rendkívül éles eszű elemzések, tanulmányok íródtak, ezekből került ki a kötet tizenegy tanulmánya. A szerzők a szerbiai tudományos élet elitjébe tartoznak, sőt ma már egyesek a politikai csúcscok közelébe is eljutottak, hiszen a korszak, amelyet elemeznek végre véget ért. A kötetben sorra veszik – ha nem is sorban, ha nem is a teljesség igényével – a feszültségek gócpontjait, és azokat a társadalmi tényezőket, amelyeknek szerepe volt a helyzet „alakításában”.

Nem teljes ez a válogatás, hiszen egy a sajtó szerepét bemutató, arra koncentráló tanulmány hiányzik belőle (persze, akit érdekel a téma, viszonylag könnyen megszerezheti Mark Thompson egyre híresebb könyvét a médiaháborúról\*), ugyanígy a Szerb Orthodox/Pravoszláv Egyház szerepére sem koncentrál egyik tanulmány sem, hiányzik egy a hadsereg szerepével foglalkozó tanulmány, vagy egy olyan, amely azt a kudarcot vizsgálná, ahogy a szerb társadalom már kétszáz éve küszködik a premodern társadalom meghaladásával (sőt az egyik szerző, Vladimir N. Cvetković tanulmánya bevezetőjében ennél

\* Mark Thompson: *Proizvodnja rata: mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*. Beograd: Medija centar, 2000.

keményebben is fogalmaz, szerinte Szerbia ötszáz éve stagnáló társadalom, és minden csatlakozási lehetőséget eddig elszalasztott). A lehetséges témák elősorolása folytatható. Persze több tanulmány érinti ezeket a kérdéseket, ha másként nem, akkor úgy, hogy pl. a napi sajtóból idézi az egyház és a hadsereg tagjainak nyilatkozatait. A témák vizsgálatát nem is lehet a végtelenségig kiszélesíteni, hiszen egy másik kötet szerzője\* jegyzi meg, hogy azokat az örültségeket összegyűjteni, amelyek a Nagy-Szerbia terv megvalósítása közben jöttek létre, ugyanolyan lehetetlen, mint a Nagy-Szerbia terv megvalósulása. Valamilyen észszerű megoldást kellett tehát találni, amely elősegíthette, hogy kezelhető és olvasható könyv jöjjön létre. A felvetődő kérdések tengeréből így csak egyeseket lehetett bemutatni, és ebben egyrészt a szerbiai társadalomtudományi termés, másrészt pedig a fordítói kapacitásnak is szerepe lehetett (amely egyébként a *Symposion* folyóirat körül formálódott, hiszen egyes tanulmányok ott már megjelentek).

A válság megértésének egyik útja az azt előidéző szunnyadó feszültségekre való odafigyelés: a kötetben így részletesen foglalkoznak a pártállam traumatológiájával, a nemzeti identitás keresésével a modernkori Szerbiában, a szerbek elköltözésével Koszovóból stb. A válságot mozgató, vagy a manipuláló és manipulált tényezők vizsgálata (pl. Slobodan Milošević uralkodása, a mitikus politikai nyelv, a tudomány és az irodalom tekintélyével való visszaélés, viszolygás mindattól, amit a modern kor városi kultúrája és életmódja jelent) a megértés egy másik útját képezi. Lényegbevágó, de szokatlan az a körülmény – és ezért a kötet egyik legérdekesebb tanulmánya –, ahogy a futballhuliganizmus vadserege, valódi hadsereggé szerveződött (persze vadságát megőrizve). Megjegyzendő, hogy ebben a tanulmányban ízelítő van azokból a rigmusokból, amelyek a kelta sloganok, háborús csatakiáltások, menetdalok szerepét töltötték be a sportpályákon, és amelyek a háborúban valódi menetdalokká és csatakiáltásokká változtak. El kell mondani, hogy ezeknek a rigmusoknak a fordítása csak sete-suta lehet, és hogy a tartalom, és a forma sokkal „ütősebb” az eredetiben.

Vannak a könyvben szép számmal olyan állítások, amelyeket jó lett volna alátámasztani adatokkal, ez különösen a Koszovóról elköltöző szerbek, ill. elköltözésük folyamatát vizsgáló Marina Blagojević által írott tanulmányra igaz, hiszen a szerző csak az alapszámokat közölte, a vélekedéseit pedig vagy elfogadjuk vagy nem. Ebben a szövegben – úgy tűnhet a nagyon

\* Milorad Tomanić - *Srpska crkva u ratu (i ratovi u njoj)*, Medijska knjižara krug, 2001.

kritikus olvasónak – előjött az a jelenség, miszerint a tudomány is a propaganda és ellenpropaganda eszköze volt, hiszen a szerző folyamatosan albán tudóstársaival vitatkozik. Igaz, a jugoszláv valóság kilencvenes éveinek szövegein edződött olvasó láthatja, hogy a szerkesztők nem engedtek be bármilyen szöveget a könyvbe, és itt valódi vitáról, nem csupán nemzeti ideológia által vezérelt látszatvitáról van szó. Mégis azt azért nem kellett volna lábjegyzet nélkül hagyni, hogy tárgyi tévedést is vétett a szerző, amikor azt állítja, hogy az etnikai heterogenitás mindenütt nőtt Jugoszláviában\*\*. Ez egyszerűen nem igaz, mert sajnos tudjuk, tudhatjuk, tapasztalhatjuk, hogy Vajdaságban csökkent és folyamatosan csökken ez a heterogenitás. Koszovó kérdése azonban különösen fontos, hiszen az ottani migrációk kapcsán a közéletbe alig jutott el releváns információ, miközben ezt a kérdést maximálisan kihasználta a tömeggel, a szerb nép tömegeinek nemzeti érzésével való manipulációra. A szerbiai társadalomtudományi termés között bizonyára a fenti szerző munkája a legobjektívebb ebben a kérdésben.

A kötetben szereplő Ranko Bugarski szövegének állításai szinte vitathatatlanok. Ez a tanulmány (pontosabban előadás szövege) szabatosságával, következtetéseinek bátorságával és egyben – és ezt nem árt még egyszer kiemelni – vitathatatlanságával emelkedik ki. A szerző a válság nyelvi vonatkozásait vette szemügyre. Noha szövegelésből, vagy az újságírói etikát megcsúfoló cikkből volt éppen elég, mégsem dolgozik hatalmas tényanyaggal, mert a szövegek tartalmi és formai vonatkozásai olyan egyöntetűek, panelszerűek, topozsokkal töltöttek, logikájuk annyira egy rugóra jár, hogy azt kritikus elmével nem észrevenni lehetetlen. Így elég csak mintát venni a korszak szövegeiből, hogy rá lehessen mutatni azokra a fogásokra, amelyeket a tények, a valóság elrejtése céljából alkalmaztak. A szerző kérlelhetetlen logikával általánosító következtetéseket von le, ezek közül talán a legmegdöbbentőbb, hogy azok szónokoltak az áldozatvállalásról, akik nem vállaltak áldozatot, és azok szónokoltak a hősi halál vállalásáról, akik köszönik szépen ma is megvannak. Mindezt a manipulációt úgy valósították meg, hogy a közbeszédet áttették a valós síkról a mitikusra – amiben egyébként bővelkedik a szakszerűtlenül kifejtett történetírás –, hogy aztán a megfelelő „logikai műveleteket” abban az imaginárius térben elvégezve, az eredményt a valóságra projektálva további örültségekbe hajszolják azokat, akiket lehet, hogy végül majd rájuk hivatkozva

---

\* Ismaili, Maliqi

\*\* 112. o.

az erőszakszervezetek minél többeket behajszoljanak ugyanabba. Bugarski munkája ezekhez a megállapításhoz úgy jut, hogy a szakszerű következtetések sorát végig viszi. Bugarski szövegéhez hasonlóan Slobodan Antičić tanulmánya is éleslátásával emelkedik ki. Szövegében III. Napóleon cezarizmusához hasonlítva Milošević uralkodásának típusát határozza meg rendkívül precízen. A kötet elején található, három tanulmány nem ilyen szűk témára koncentrál, így nem tud ilyen egyértelmű végkövetkeztetésekre jutni. Nebojša Popov, Vladimir N. Cvetković és Silvano Bolčić szövegei a pártállamról, a nemzeti identitásról és a társadalom nacionalizációjáról, a helyzet finom elemzését adják. A megértéshez szükséges alapokat tekintve talán Bolčić szövege a legfontosabb. Nem minden szöveg ilyen jó szabatoság tekintetében, Darinka Gojković és Olivera Milosavljević szövegei például a „nacionalizált állam” által eltorzított irodalom, ill. tudomány szerepéről meg sem közelíti Bugarski színvonalát, és következtetései kimondásában sem fogalmaznak olyan élesen. Egyébként az egész kötetben szétszórva találkozhattunk bámulatosan eredeti, sőt helyenként szellemes fordulatokkal is. Igaz, sok esetben a döbbenetesség jellemzi ezeket a részeket, például amikor vidovdáni etikáról, alattvalói mentalitásról, etnikai primátusról, a karierről mint hadiszákmányról, a hóhérok autoritásának introjekciójáról stb. beszélnek. Különösen érdekesek ezek, hiszen már megfogalmazásukkal tabukat döntögettek, ugyanis az irányított propaganda mindeközben a hős és nem az alattvalói mentalitásról beszélt, hóhérokat csak a másik oldalon emlegetett, és egy sereg dolgot meg sem fogalmazott.

Az egész kötet paradigmaticus tanulmánya Sreten Vujović Viszolygás a várostól c. írása. A cím fordítása nem szerencsés, nem találó. Különösen így van ez annak tükrében, hogy a szerb társadalom a mai állapotában nem a várostól viszolyg, hiszen tény az, hogy Szerbia lakosságának többsége Belgrádban, Újvidéken, Nišben, a nagyjából tucatnyi kb. 100 000-es városban, és a néhány tucat több tízezres városban összpontosul. Az más kérdés, hogy az értelmiség már Vuk Karadžić óta – ez jobb szó – megveti a várost. Jobb lett volna a címfordításkor ragaszkodni az eredetihez (*Stereotipi o gradu, nacionalizam i rat* \*), annál is inkább, mivel magában a tanulmányban egy sok oldalról alátámasztott elmélettel találkozhatunk, amely nem a közelmúlt helyzetéből kiindulva, hanem szélesebb történelmi perspektíva figyelembevételével vázolja fel a szerb társadalomban ma is ható elutasító alapállását az urbánus civilizáció

---

\* Sztereotípiák a városról, a nacionalizmus és a háború.



bevett formái iránt. Nem a várostól viszolyog tehát a szerb társadalom, hanem a polgári lét szabályait nem képes befogadni, a liberalizmust utasítja el, és mindazt, ami a nyugati civilizáció urbánus kultúrájában csúcsonyosodott ki. A tanulmányban szereplő felvetések nagyon érdekesek, de bizonyára egy sor más tényező is felsorakoztatható lenne a szerb társadalom premodern jellegének túlélésével kapcsolatban. Egészen biztosan nem is a viszolygás a várostól a legfontosabb, hiszen amint ez a tanulmányból is kiderül, a kérdés sokkal bonyolultabb. A kötet utolsó tanulmánya (Milan Tripković - *Eliték, bűnözés és politika a jugoszláv társadalomban*) már átvezet bennünket a mába, amennyiben elfogadjuk, hogy az elitek, a politika és bűnözés tartós jellemzői közötti összefonódások részei a posztmilosevići korszaknak is. Ez a tanulmány pesszimista, nem az alaphangulata vagy a stílusa, hanem a végkövetkeztetése miatt, miszerint a társadalom vertikális mobilitása lecsökkent, generációk nőttek fel úgy, hogy nem ismerik, milyen a „normális” társadalom, és hogy az elitképződés egy harmadik világban látható modell szerint történhet, amely a jelen pillanatban még csak arra koncentrál, hogy bizonyítsa társadalmi presztízsét. A következtetés pesszimizmusa azért is súlyosabb, mert a szerző következtetéseivel nehezen vitakoztathatunk.

Már az informatív és érdekes bevezető tanulmányban felhívja a figyelmünket a szövegeket válogató Szerbhorváth György, hogy ne számítsunk olyan empirikus kutatási eredményekre, amilyeneket ma egy szociológiai kérdés vizsgálata megkövetelne, hiszen a szociológia, mint minden más szerbiai tudományos tevékenység, romokban hever. A helyzetet valamennyire ismerők ezen nem is lepődhetnek meg, hiszen több mint egy évtizedig „fontosabb” dolgokra költöttek. Így a kötet hibája egyben a szerbiai társadalomtudomány hibája is. A tanulmányok egymásutániségében megfigyelhető a rendszeres elv, de mivel az írások nem térnek ki minden tényezőre és minden jelenségre, ennél fogva a kötet ízelítő jellegű. Azonban még így is sejthető belőle egyfajta teljesség (és ez bizonyára kielégíti a magyarországi olvasóközönséget). A kötet viszont annak az igényét vetheti fel egyrészt, hogy más részletkérdésekről is tájékozódjunk, másrészt pedig azt, hogy a horvátországi és boszniai társadalomról szóló hasonló tanulmányokkal is megismerkedjünk. A körülményekből következik az is, hogy a társadalmat leíró terminológia és módszer helyett sokszor normatív elképzeléseket fejtenek ki a szerzők, és arról írnak, hogy milyennek kéne lennie a társadalomnak, ahelyett, hogy azt írnák le minél pontosabban, hogy milyen az valójában. Ez persze szükségszerű is, hiszen a helyzetet felmérő lehetőségek híján mást nem is tehettek, tehetnek.

Néhány bosszantó hiba is belekerült a könyvbe pl. Lewis Mumford nevének elírása, és W. B. Yeats vezetéknevének elhibázása, ez bizonyára annak a következménye, hogy a szerbből fordított szövegeket nem gondozták figyelmesebben. Kár, hogy az ilyen hibák olyan nehezen kerülhetők el.

Az elmúlt másfél évtizedben a magyar-szerb tudományos kapcsolatok is kárt szenvedtek, nem tudtak egymás munkáiról eleget a tudósok, ill. nem alakultak ki ilyen kapcsolatok (leszámítva a csúcscok csúcsait, és a régi kapcsolatokkal bíró tudósokat), a jugoszláviai magyar tudósokat pedig taszította a szerbiai tudomány hivatalos szerveinek túlpolitizáltsága és ijesztő torzsága. Ez bizonyára a magyarországi tudósok tájékozottságának sem használt. Egy ilyen kötet a téma iránt érdeklődők, a közélet műveltebb rétegei számára, a tudományos kapcsolatok bővítése érdekében is fontos.

Mészáros Zoltán

## Fejezetek a bánási zsidóság történetéből

Victor Neumann: *Istoria evreilor din Banat. O mărturie a multi- și interculturalității Europei Central-Orientale* [A bánási zsidók története. Vallomás Közép-Kelet-Európa multikulturalitásáról], Atlas Kiadó, Bukarest, 1999, 271 old.

1995-ben egy sikeres felvételi vizsga során vettem fel a Temesvári Nyugati Egyetem Történelem-Angol Szakára. Az első két év után, már-már elkeseredve és belefásulva a román, mondhatni „ortodox” felsőoktatási rendszerbe, ismertem meg Victor Neumann tanár urat, aki abban az időben előadótanár volt az egyetemen. Ő európai, főleg közép-európai mentalitás-történetet tanított nekünk. Kiragadott a fásultságból, az elkeseredettségéből, s egy új, egy európai mentalitással ismertetett meg, egy közép-európai, multikulturális szellemet lehelt belénk egy évi kurzusa során. Úgy tanításából, mint könyvei-

ből Közép-Európa valós léte, a különböző nemzetiségű népek felvilágosult együttműködése, a zsidóság szerepvállalása árad. Victor Neumann, a multikulturalizmus egyik helyszínévé, egyik példájává teszi a Temesi Bánság területét és népességét, ahol a magyar, zsidó, német, szerb, román kultúra legjobbjai ötvöződtek össze a világ egyik kulturális kincsévé. Neumann kihangsúlyozza, a bánsági zsidóság nagy mentalitásformáló erejét és szerepét is ebben a kulturális folyamatban. Ezt a szűken leírt mentalitást tükrözik munkái, tudományos kutatásai.\*

Ha mostanig a bánsági zsidóságról csak nagyobb, összevontabb, művelődés- és politikai gondolkodás-történetről szóló kötetekben írt, a legfrissebb könyvét egészében nekik szenteli. Ez a könyv 1999-ben jelent meg a bukaresti Atlas Kiadónál. „*Bánsági zsidók története. Vállomás Közép-Kelet-Európa multikulturalitásáról*” c. kötetet eredményező kutatómunkát a Tel Aviv-i Egyetem Goren-Goldstein Központja kezdeményezte és angol nyelven is megjelentetik.

Közép- és Délkelet-Európa zsidóságának története kevésbé ismert. Az idő során gazdag kulturális értékek halmozódtak fel, a különböző nemzeti- és vallású közösségek érintkezései során. Vidékeként, más és más, különbözőbbnél különbözőbb műveltségű és értékrendű zsidó közösségek jöttek létre, melyek változatosságát a belőle áradó és a ráirányuló hatások határozták meg. Egy ilyen vidék a Temesi Bánság is, és egy ilyen közösség a bánáti zsidóság is (az utóbbi alatt az író a Temesvári Landesrabbinat-hoz tartozó közösségeket érti), amelynek Victor Neumann szerint döntő szerepe volt a vidék korszerűsítésében és fejlett polgári társadalmának kialakításában.

\* Victor Neumann 1953-ban született Lugoson. A kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen tanult, majd a Bukaresti Egyetemen doktorált. Doktorátusi témája: *Közép- és Délkelet-Európa művelődési és politikai története a felvilágosodás korában*.

Külföldi tanulmányutak után (Bonn, Berlin, Párizs, Washington, Bécs, Budapest) híres európai egyetemeken és tudományos intézményeknél tartott előadásokat Franciaországban, Hollandiában, Németországban, Magyarországon, Olaszországban, Nagy-Britanniában, és az Egyesült Államokban. Meghívott előadotánként tanított amerikai és francia egyetemeken. Tanulmányútjai és kutatómunkája eredményeként Victor Neumann számos művelődéstörténeti és mentalitástörténeti tanulmány szerzője, melyek neves külföldi szakfolyóiratokban jelentek meg. Kiadott kötetei: *Szellemi összetartás. Tanulmányok az 1750–1850 közötti kulturális és politikai kapcsolatokról*, Bukarest, 1986; *Homo Europaeus megkérdésítése. A modern gondolkodás születése Közép- és Délkelet-Európában*, Bukarest, 1991, 1997; *The temptation of Homo Europaeus*, Columbia University Press, New York, 1993; *A romániai zsidóság története. Tanulmányok. Temesvár, 1996; Sokoldalú identitások a régiók Európájában. A Bánát interkulturalitása*, Temesvár, 1997;

Sikeres kutatói munkájának csúcspontját a *Homo Europaeus megkérdésítése c. munkájával érte el, amivel elnyerte a Román Akadémia „A. D. Xenopol” díját.*

Erről ugyan kevés tanulmány szól, de mégis említésre méltóak azok a kis írások, melyek nélkül, a tanár úr szavaival élve, a kutatás igazán információszeényebb lett volna. Ilyen tanulmány Iacob Singer rabbi: *A temesvári rabbik a XVIII-ik és XIX-ik században* c. munkája, Móricz Löwy: *Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvar* (*Jegyzetek a temesvári zsidók történetéhez*) c. munkája, melyek gazdag információkat tartalmaznak a temesvári zsidóság mindennapi életére vonatkozóan. Értékes információkkal segítette még a kutatást Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története* c. munkája, a 19 kötetes *Monumenta Hungariae Judaica* és a *Források és vallomások a romániai zsidóságról* c. dokumentum-gyűjtemény. Értékes adatokat őriznek a Temesvári és Aradi Zsidó Hitközségek Levéltárai, valamint a Magyar Állami Levéltár is.

A könyv célja, a szerző szerint, hogy kitöltse a mostanáig a témával kapcsolatosan létező információs űrt. A téma 270 év történetét foglalja magába és a zsidó közösség keretén belül tapasztalt népességváltozásra, jogi és politikai státusukra és szervezettségükre, valamint a vallási, művelődési és oktatási problémákra fekteti a hangsúlyt. A szerző mindezek mellett megpróbált rávilágítani a zsidó mivolt jellemzőire, valamint tárgyalja a zsidó kérdés nagy problémáit is, az 1848–49-es forradalmakban való részvételt, az emancipációt, a zsidóellenes törvénykezéseket, az antiszemitizmust és a bánáti zsidók státusát a Holokauszt idején.

Victor Neumann a témát a megszokott, szavaival élve, „klasszikus” módon mutatja be. A nyolc fejezet betartja az események időrendi, kronologikus sorrendjét.

A munka érdekessége és értékessége alátámasztására felsorolom a fejezetek címeit és ízelítőül szemelvényeket merítek a szerző gondolataiból.

*I. Török és Habsburg között.* 1552-től kezdve a Bánság török uralom alá kerül 1716-ig. 1574-ben, Buda és Szófia mellett Temesvár lett a harmadik európai török erőd. Kedvező földrajzi helyzetének köszönhetően a város fontos szerepet kezd játszani a környék kereskedelmi életében (Bécs és Konstantinápoly között terül el, könnyen teremt kapcsolatot Belgráddal, Raguzával, Budával, Pozsonnyal és Krakkóval). Ezek az előnyök vonzották Temesvárra és környékére az első zsidó betelepülőket is.

A zsidóságnak a Bánságban való letelepedését a szerző a XVII. századra viszi vissza, amikor a szefárd zsidó kereskedők a török terjeszkedést kihasználva, a Balkán irányából észak felé vándorolnak. A letelepedés bizonyítéka az 1636-ból származó temesvári sírkőfelirat a temesvári zsidó temetőben. A Habsburg hatalomátvételtől, az új hatóságok megengedték a zsidóknak,

hogy a városban maradjanak, sőt a vidék gazdaságának háború utáni fellendítése érdekében bátorították vállalkozásaikat.

A temesvári zsidók két közösségbe szerveződtek származásuk szerint. Létezett egy ashkenázi és egy szefárd közösség. A spanyol származású szefárd zsidók többnyire belgrádi, kisebb részben ragusai, szarajevói, nikápolyi származásúak voltak. A német származású askenázi zsidók Bécsből, Budáról, Pozsonyból és Szegedről származtak. Foglalkozásukat tekintve kereskedők, kézművesek és szabad foglalkozásúak (rabbi, kántorok, tanítók, orvosok) voltak.

*II. A bánsági zsidókra vonatkozó Judenordnung.* Az 1776-os törvény nagyon szigorú és jól körülírt szabályzatot vezetett be a zsidókra vonatkozóan. A zsidó lakosság számának növekedése aggályokat keltett Bécsben, és meg akarták szervezni a zsidó lakosság jobb ellenőrzését. Ez okból egyesítették a két – spanyol és német származású – zsidó hitközösséget. Ugyanekkor, az egy közösségi vezetés alá rendeléssel egy időben, kötelezővé tették a német nyelv kizárólagos használatát a közigazgatásban. A zsidók státusa mostantól *megtűrt zsidó* volt. *II. József* császár trónra jutásával a zsidó ellenes politika asszimilacionista jelleget öltött.

*A III., IV. és V. fejezetekben* (A kultikus élet kezdete; Tanügy. Hagyomány és beilleszkedés; A vallási reform és a politikai emancipáció) szerző aprólékosan bemutatja a temesvári zsidó hitközösség vallási életének kialakulását, annak változását, fejlődését az idők során és az emancipáció folyamatának keretén belül. Bemutatja a zsidó kultikus élet fejlődését a Szavolyai Jenő kapu egy kis helyiségében berendezett imaháztól a város előkelő negyedében épített zsinagógáig. Általános történelmi háttérbe ágyazva, a Habsburg-kori realitásoknak megfelelően részletesen elmagyarázza a rabbinátus működését, hatáskörét, a rabbi kilétét, a tanügy helyzetét.

*VI. Az Osztrák – Magyar Birodalomtól a román államig.* Az 1867-es kiegyezés időszaka változásokat hozott a birodalomban és ugyanakkor a temesvári és bánsági zsidóság életében is. Először is magával hozta az emancipációt, majd pedig hozta a zsidóság körében a több rítusú közösségbe való szerveződés tudatát. Ám mint mindig, jegyzi meg a szerző, a monarchia érdekei voltak az elsődlegesek (mint 1812-ben Poroszországban is). A császári udvarok (úgy az Osztrák-Magyar Monarchiában, mint Poroszországban) kihasználták a zsidó bankárok és gyártulajdonosok pénzügyi tapasztalatait. Ezekben a változó időkben új közösségek jönnek létre, városon is és vidéken is, új gyárak létesülnek stb. Egyes temesvári családoknak annyira jó volt a pénzügyi helyzetük, hogy fedezni tudták az 1860–1865-ös években az új neológ templom felépítését

Temesvár legrégebbi negyedében, vagy a Gyár-városban, 1895-ben. A Vár negyedében épített templom szentelésén jelen volt maga a császár, I. Ferenc József is.

A társadalmi és kulturális problémák, valamint az asszimiláció problémájának tárgyalása után, a szerző bemutatja az osztrák-magyar monarchiából a román államba való átmenet időszakát, azt az időszakot, amelyet a beilleszkedés és cionizmus jellemezett. Ebben az időszakban a politikai felfogás szempontjából a zsidóság, a magyar és a német lakosság nagy részével együtt, a szociáldemokrata eszmék fele irányult.

*VII. A bánági zsidók II. Károly és Ion Antonescu rendszere alatt.* Már az első sorokban megfogalmazza a szerző azokat a mondatokat, melyek ma is jellemzik Romániát. A Bánágot, mint többnemzetiségű vidéket, a román központosított állam mindig szigorúan ellenőrizte, és állandó megfigyelés alatt tartotta. Lehetett a Nemzeti Liberális Párt, vagy a Nemzeti Parasztpárt által vezetett kormány, Romániának sohasem sikerült harmonikusan fejlesztenie tartományait. Ezt több minden akadályozta, például a románosításra fektetett hangsúly, a Regátból kinevezett bürokraták, az európai gazdasági struktúráknak a balkáni eredetű román struktúrákra való cserélése, a francia központosítást utánzó rendelkezések és próbálkozások, a nyelvi, kulturális és vallási kisebbségek követeléseitől való félelem stb. Mindezt mintegy kiegészítette a Román Királyságból beáramló szélsőjobboldali felfogás, mely az elkövetkező években megtette a hatását. Románia 1923-as Alaptörvényét, mely széles körű jogokat engedélyezett a zsidóságnak, II. Károly bábkormányai sorra érvénytelenítették. Ezek az „áttekintések” 1940 augusztusára az első zsidóellenes törvényeket eredményezték. Ekkor a zsidó kérdés megoldását a nemzet megmentésének érdekében sürgették.

Egy 1941. május 2-i hivatalos jelentésben a zsidók deportálásával megbízott szerv a Nemzeti Románosító Központ lett, amely a „Madagaszkár” program meghiúsulása után utasítást kapott Hitlertől, hogy a zsidókat deportálják Keletre a „Bug-zonába”. A Bánágból elsősorban a marxizmussal kokettáló zsidókat deportálták. Mégis a sok zsidóellenes törvény, transznisztriai Dnyeszteren túli tömeggyilkosságok realitása mellett, meg kell jegyezni azt a valós tény is, összegzi ezt a fejezetet a szerző, hogy a túlélési százalék a romániai zsidók körében a legnagyobb, habár ez nem könnyíti a tettek súlyosságát.

*VIII. A közösségek háború utáni újraszervezése. Kommunizmus és cionizmus.* A háború traumái, rémségei óriásiak voltak, mély sebeket hagyván úgy a csoportos, mint az egyéni zsidó felfogásban. Mindenki a normális élethez való visszatérést kívánta. Így két irányultság, célkitűzés alakult ki: egy kom-

munista és egy cionista. A bántási zsidóság többnyire a második út felé irányult, a kommunizmusról pedig hamar kiderült, hogy nem hozza meg az áhított jólétet. Így két nagy hullámban, 1949-ben és 1950–51-ben, a túlélő zsidóság nagy része Izraelbe távozott.

*Utószó helyett.* Az elmúlt két évszázad politikai rendszereit és Kelet-Európa társadalmait sorra olyan zavaros ideológiák befolyásolták, amelyek a hősök mítoszából, a vérrokonságra alapozódott nemzeti hovatartozásból stb. merítették erejüket. Ezekre a jellegzetességekre kezdett építeni, alapozni a kommunizmus, amely szintén nem hozta meg a megváltást. Sőt, hozzájárult a kelet-európai országokban (kivéve Magyarországot) a zsidó értékek megsemmisítéséhez, létrehozván egy újfajta antiszemitizmust is.

Mindezek mellett a könyv tartalmaz információkban gazdag mellékleteket is a XIX. században épített bántási zsinagógákról, házasságokról, magyar és román nyelvű jegyzőkönyv részleteket, választmány névsorokat közöl stb.

Összegezve, annyit mondhatnék még el, hogy jelen könyv felbecsülhetetlen értéket képvisel, mely megérdemelné a magyar nyelven való kiadást is, mivel olyan eddig ismeretlen adatokat tartalmaz, amelyeket mind a mai napig senki sem vizsgált. A szerző több kisebb tanulmányba szétszórt információkat összesít egy helyre, gazdagítván a személyes kutatásaival jól megalapozott elemzéseket. Reméljük, hogy a világ más részeiben, Victor Neumann példáját követve, mások is (legyenek ezek zsidók vagy keresztények) kutató munkájuk témájává teszik az eddig fel nem tárt, meg nem írt zsidó sorsokat.

*Ferencz S. Alpár*